

BARANJA, POVJESNO-GEOGRAFSKI PREGLED

MLADEN KLEMENČIĆ

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža"

41000 Zagreb

Frankopanska 26

UDK 908:312

Stručni rad

Professional paper

Primljeno:03. 05. 1992.

Baranja je prigranična regija Hrvatske. To je narodnosno složeno područje u kojemu su tradicionalne zajednice hrvatska, mađarska, njemačka i srpska. Godine 1991. Baranju je okupirala srpska (jugoslavenska) vojska nakon čega su Hrvati i Mađari prognani iz regije.

1. Međe, položaj i fizičko-geografske značajke

Baranja je jasno omeđena regija na krajnjem sjeveroistočnom dijelu Hrvatske. U osnovnim crtama ima oblik trokuta, čiji se vrh nalazi na ušću Save u Dunav. "Stranice" tog trokuta, koji se od juga širi prema sjeveru, jesu rijeke Drava i Dunav te hrvatsko-mađarska državna granica. Dvije "stranice" baranjskog trokuta ujedno su i hrvatske državne granice dočim je treća, ona na rijeci Dravi, unutarhrvatska regijska međa.

Istočna međa Baranje često se poistovjećuje s rijekom Dunavom. To je, međutim, samo u načelu točno. Hrvatsko-srbijanska (vojvođanska) granica ne prati, naime, dunavski tok precizno, već na više mjesta prelazi na lijevu ili desnu obalu rijeke. Razlog tom odstupanju su česte promjene dunavskog toka nakon utvrđivanja katastarskih međa u tom prostoru. Budući da je osnovica hrvatsko-srbijanskom razgraničenju bila austrijska katastarska podloga, to Baranji, ujedno i Hrvatskoj, pripada oko 6500 ha zemljišta na lijevoj obali Dunava dočim je oko 700 ha zemljišta na desnoj, baranjskoj obali srbijanski odnosno vojvođanski teritorij.

Površina regije iznosi 1147 km², što je 2,03% površine Republike Hrvatske. U upravnom smislu Baranja odgovara području općine Beli Manastir.

Baranja je dio Istočnohrvatske ravnice ili Istočne Hrvatske. S obzirom na pridunavski smještaj, dio je i hrvatskog Podunavlja. Fizičko-geografski jasno omeđena prema istoku i zapadu, hrvatska Baranja najotvorenija je prema sjeveru tj. prema Mađarskoj. Sve do nakon prvog svjetskog rata današnja hrvatska Baranja je s prekograničnim mađarskim teritorijem bila jedinstveno područje, koje je upravno bilo organizirano u baranjsku županiju sa središtem u Pečuhu. Osim prema sjeveru, južni dio nekadašnje mađarske županije uvijek je bio povezan te usmjeren i prema Osijeku na jugu. Stoga je u prometnom i gospodarskom pogledu u hrvatskoj Baranji uvijek bio ključan smjer sjever-jug. Nasuprot tome smjer zapad-istok imao je minorno značenje, o čemu svjedoči i činjenica da je jedini most preko Dunava kod Batine izgrađen tek 1974.

Reljefno se u Baranji razlikuju četiri cjeline. Najniže i najprostranije su naplavne ravnice (poloji) duž Dunava i Drave. U površini Baranje sudjeluju s oko dvije trećine. Velika podvodnost tih područja djelomice je smanjena hidrotehničkim zahvatima u posljednjih stotinjak godina, međutim to su i nadalje ostali najrjeđe naseljeni dijelovi Baranje. Velikom vlažnošću osobito se ističe jugoistočni dio. To je Kopačevski rit (ili Kopački rit), močvarno i prašumsko područje koje je zbog jedinstvenih i razmjerno netaknutih prirodoslovnih značajki od 1967. godine zaštićeno kao park prirode. Jedno je od najvećih ptičjih gnjezdilišta u Europi. Tijekom ljeta Kopačevski rit nastanjuje oko 30 000 ptica, zastupanih s oko 250 vrsta, od kojih su neke veoma rijetke (velika bijela čaplja, crna roda, orao štektavac). Vode su bogate ribom, a stoljetne šume krdima veprova, jelena, divljih mačaka, kuna, lasica itd. Površina zaštićenog područja je 17 770 ha. Na ocjeditije dijelove dolazi oko trećine baranjske površine. Razlikuju se dunavske i dravske terase različite starosti, lesne zaravni te Bansko brdo, koje je po tektonskoj strukturi horst te se uspinje do visine od 243 m. U površinskom sastavu svih ocjeditih površina dominira les, na kojem su se razvila plodna tla (crnica), pogodna za razvoj poljodjelstva. Stoga je i težište naseljenosti vezano uz ocjedite površine.

Klimatski Baranja pripada među najsuše predjele Hrvatske. Srednja godišnja količina padalina iznosi svega 642 mm, srednja godišnja temperatura zraka 10,7°C. Najvlažniji mjeseci su svibanj i lipanj, što je vegetacijski povoljno. Najučestaliji vjetrovi su sjeverozapadni.

2. Povijesno-geografski pregled

2.1. Razdoblje do 1920. godine

Najstariji tragovi o naseljenosti Baranje su iz neolitika. U rimsko doba Baranja ima strateški značajan položaj na dunavskom limesu, a njome prolazi i prometnica koja vodi od Mursae (Osijek) do Sophianae (Pečuh) odnosno do Aquincuma (Budim). Do 16. st. u Baranji su česti prodori i izmjene stanovništva: ilirska plemena smjenjuju Huni, Avari, Slaveni i naposljetku Mađari. Razdoblja stabilne i razmjerno guste naseljenosti smjenjuju povremena pustošenja. Iako je bila u sastavu Ugarskog Kraljevstva, u Baranji je zacijelo već i tada među pučanstvom uz Mađare bilo i Hrvata, na što upućuju toponimi hrvatskog podrijetla.

Pod tursku vlast Baranja dolazi nakon Mohačke bitke 1526. Za turske prevlasti dolazi do novih migracija stanovništva koje su se osobito intenzivirale nakon 1687. i austrijske rekonkviste. Koncem 17. st. doseljuju Hrvati Šokci iz okolice Srebrenice u Bosni, a zabilježen je i manji broj doseljenih Hrvata Bunjevaca. Potom za Crnojevićeve seobe dolaze i Srbi, a nakon 1720. u Baranju su austrijske vlasti naselile i znatan broj Nijemaca. U to vrijeme, navlastito 1697, osnovano je, isprva kao posjed princa Eugena Savojskog, i poljoprivredno dobro Belje, koje će kasnije prerasti u gospodarski stožer Baranje. U privatnom vlasništvu zadržalo se do 1920, kada je postalo državno dobro.

Povremenih useljeničkih struja bilo je i kasnije, a u drugoj polovici 19. st. ugarske su vlasti nastojale ojačati mađarsku narodnosnu komponentu. Tako je Baranja 20. st. dočekala s iznimno složenim narodnosnim sastavom. Najbrojniji su bili Mađari, međutim niti njihov udjel nije nikada bio natpolovičan. Brojni su bili i Nijemci, koji su u pravilu činili oko četvrtinu pučanstva. Brojčano jaka bila je i hrvatska zajednica. S udjelom od 30,6% u 1839. Hrvati su bili i najzastupaniji, međutim nakon toga njihov udjel je u padu, što se djelomice može pripisati pristranosti mađarskih popisa, pa su potkraj 19. st. bili treći po brojnosti. Srbi su brojnošću zaostajali. S udjelom 10-15% bili su četvrta narodnosna zajednica.

Narodnosna mješovitost ne samo današnjeg hrvatskog dijela već cijele regije bila je razlog što se nakon prvog svjetskog rata u okviru Pariške mirovne konferencije intenzivno razmatrala buduća državna pripadnost Baranje. Nakon brojnih, međusobno suprotstavljenih prijedloga naposljetku je 1920. Trianonskim mirovnim ugovorom došlo do podjele Baranje. Zbog prostorne izmješanosti pripadnika različitih naroda granicu nije bilo moguće odrediti na temelju narodnosnog kriterija pa je povučena kompromisno. Znatan broj Južnih Slavena, osobito Hrvata u okolici Mohača i Pečuha, ostao je u Mađarskoj, dok je u dijelu priključenom Kraljevini SHS ostao znatan broj Mađara. Presudan je zapravo bio gospodarski kriterij, odnosno gravitacijska povezanost južnog dijela Baranje s Osijekom.

2.2. Razdoblje nakon 1920. godine

Današnja hrvatska Baranja priključena je dakle 1920. novoj južnoslavenskoj državi poradi znatnog, iako ne i većinskog, udjela Južnih Slavena, između kojih je omjer Hrvata i Srba bio 2:1, te zbog funkcionalne povezanosti kraja uz grad Osijek. Temeljem obaju kriterija Baranja se trebala smatrati hrvatskom zemljom, međutim praksa do drugog svjetskog rata bila je protivna. Baranju se upravno pokušalo odvojiti od hrvatskih konstitutivnih dijelova Kraljevine SHS/Jugoslavije. Isprva je obično iskazivana zajedno s Bačkom i Banatom. Kada se 1922. Kraljevina upravno organizirala u oblasti, Baranja je priključena Novosadskoj oblasti. Potom je 1929. kada je ustrojeno devet banovina, priključena Dunavskoj banovini, koja je osim današnje Vojvodine obuhvatila i dio Šumadije, a ne Savskoj banovini, u kojoj je bio Osijek. Isto stanje potvrđeno je i 1931. kada su upravo granice Savske banovine bile ponešto ispravljene. I naposljetku 1939. kada je uspostavljena Banovina Hrvatska, Baranja opet nije ušla u njezin sastav.

Za vrijeme drugog svjetskog rata privremeno su obnovljene granice od prije prvog svjetskog rata. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije Baranju je anektirala Horthyjeva Mađarska, međutim nakon rata ponovno je potvrđena trianonska granica između Mađarske i Jugoslavije. Ostalo je otvoreno pitanje republičke pripadnosti Baranje. Uz ostala njega je razmatrala posebna komisija AVNOJ-a za razgraničenje kojom je predsjedao Milovan Đilas. U izvješću komisije o Baranji stoji sljedeće: "Srezovi Batina i Darda, uzeti zajedno, imaju, od slovenskih manjina, relativnu većinu Hrvata. Oba ova sreza, ekonomski i privredno, naginju ka zapadu. Prema tome i ekonomski i nacionalni razlozi zahtevaju da oba ova sreza uđu u sastav federalne Hrvatske i iziđu iz Vojvodine, u kojoj se sada nalaze." Na taj način Baranja je definitivno priključena Hrvatskoj, što je zapravo bilo jedino logično rješenje.

Nakon što je Trianonskim mirom 1920. utvrđena državna granica, u Baranji je došlo do promjena u sastavu pučanstva. U prvom redu postupno se smanjio broj Mađara. Može se pretpostaviti da su ostali autohtoni, a otišli oni koje je naselila Ugarska s ciljem pomađarivanja regije. Nasuprot tome, novom kolonizacijom porastao je broj i udjel Hrvata i Srba. Bitne promjene zbile su se, međutim, tek potkraj i nakon drugog svjetskog rata. Svakako najveća jest nestanak njemačke zajednice. Kao i u ostalim dijelovima Jugoslavije, komunistički režim grubo je obračunao i s Nijemcima u Baranji. Od 13 600 (26,5% uk. st.), koliko ih je bilo prema mađarskom popisu iz 1941, broj Nijemaca već je do 1948. pao na svega 4494 st. (8,4% uk. st.), do 1953. na 3228 st. (6,3% uk. st.) te do 1961. na 1392 st. (2,5% uk. st.).

Osim progona Nijemaca nakon drugog svjetskog rata nastavilo se i smanjivanje mađarske zajednice, a u sklopu poslijeratne kolonizacije naseljeni su Hrvati iz Zagorja i Međimurja, ali i Srbi iz Banije, Korduna i istočne Hercegovine. Hrvati, kao prijašnje najbrojnije stanovništvo, u novim uvjetima postali su najbrojnija narodnosna skupina.

Drugi po brojnosti postali su Srbi. Još 1910. Jagodnjak je bio jedino baranjsko naselje sa srpskom narodnosnom većinom. Nakon drugog svjetskog rata, primjerice 1961, Srbi su, osim u Jagodnjaku, bili većinski ili najbrojniji i u Majiškim Međama, Bolmanu, Novom Bolmanu, Uglješu, Dardi pa i u općinskom središtu Belom Manastiru. Na taj način je u zapadnom dijelu Baranje, uz Dravu, stvorena manja, ali kontinuirana skupina naselja sa srpskom narodnosnom većinom. Znakovito je da su 1910. sva ta naselja imala njemačku narodnosnu većinu.

Ostali dijelovi Baranje, gledano po naseljima, pretrpjeli su manje promjene. Iako je imala znatne brojčane gubitke, mađarska zajednica uglavnom je zadržala većinu u naseljima na jugu (Kopačevo, Vardarac, Lug) te uz Bansko brdo u središnjem dijelu (Kotlina, Suza, Podolje, Zmajevac, Batina). Naselja s hrvatskom narodnosnom većinom tradicionalno su bila duž granice prema Mađarskoj, od Torjanaca i Baranjskog Petrovog Sela na zapadu preko Luča do Duboševice, Topolja, Draža i Gajića na sjeveroistoku. Nakon drugog svjetskog rata hrvatska narodnosna većina pojavila se i u Petlovcu, Popovcu, Čemincu, Kozarcu i Grabovcu, naseljima koja su ranije imala njemačku većinu pučanstva. Povremenih promjena na naseljskoj razini bilo je i kasnije pa je primjerice Darda 1961. imala za najbrojnije stanovnike Srbe, a 1991. su to bili Hrvati.

Baranjski specifikum jest i iznimno visok udjel narodnosno neopredijeljenih, tj. "Jugoslavena" u popisu 1981. Tada se u tom smislu izjasnilo čak 16,6% stanovnika, međutim već 1991. njihov udjel bio je znatno niži (7,9%). Ostaje neosporno da je nakon drugog svjetskog rata Baranja neprestano imala hrvatsku narodnosnu većinu. Najniži udjel Hrvata u tom razdoblju, 35,1%, iskazan je u popisu 1948, a najviši, 41,9%, u popisu iz 1961. U istom razdoblju udjel Srba oscilirao je između 21,4% u 1948. i 27,7% u 1971. Ne samo broj nego i udjel Mađara neprestano se smanjivao: 1948. sudjelovali su sa 31,7%, a 1991. sa svega 16,5%.

Kretanje broja stanovnika i narodnosni sastav Baranje po odabranim popisnim godinama															
Godina	1839.		1880.		1910.		1948.		1961.		1981.		1991.		
	aps:	rel:	aps:	rel:	aps:	rel:	aps:	rel:	aps:	rel:	aps:	rel:	aps:	rel:	
Hrvati	10773	30,6	10505	23,5	9962	19,6	18792	35,1	23514	41,9	19136	35,8	22740	41,6	
Srbi	5284	15,0	5411	12,1	6194	12,2	11442	21,4	13698	24,4	12857	24,1	13851	25,5	
Mađari	10409	28,5	14224	31,6	20313	40,0	16945	31,7	15303	27,3	9920	18,6	8956	16,5	
Nijemci	8445	24,0	12658	28,4	13557	26,7	4494	8,4	1392	2,5	410	0,8	433	0,8	
Ostali	324	0,9	1994	4,4	720	1,5	1829	3,4	2181	3,9	11086	20,7	8285	15,3	
Ukupno	35235	100,0	44792	100,0	50757	100,0	53502	100,0	56088	100,0	53409	100,0	54265	100,0	

3. Velikosrpska okupacija

Posesivna velikosrpska politika Baranju je smatrala "srpskom zemljom". Valjane argumentacije za takvo gledište naravno nikada nije bilo jer Baranja nikada nije bila u sastavu Srbije, a niti su Srbi ikad bili znatnije zastupani u pučanstvu. U cijelom razdoblju postojanja Jugoslavije Baranja je bila meta velikosrpskog svojatanja te pokušaja srbizacije regije. Osim kolonizacijom Srba, srbizacija Baranje osobito se provodila putem kadrovske politike odnosno postavljanjem pa čak i dovođenjem Srba na vodeće položaje u upravi i gospodarstvu. Broj Srba na tim položajima neprestano je bio višestruko veći od njihova udjela u stanovništvu regije. Nepobitan dokaz ne samo srbizacije već i privredne eksploatacije jest i činjenica da je Kopačevskim ritom, dakle neprocjenjivo vrijednim prirodnim dobrom na tlu Hrvatske upravljalo Lovno-šumsko i poljoprivredno gazdinstvo "Jelen", koje je sjedište imalo u Beogradu!

Položaj Baranje uz granicu prema Srbiji pokazao se u vrijeme sloma SFRJ iznimno osjetljivim. Baranja je okupirana u kolovozu 1991, međutim već nekoliko mjeseci prije toga u Baranju su iz Bačke, dakle preko Dunava, ušle jake motorizirane snage JNA, zauzele ključne položaje u regiji i onemogućile djelotvornu organizaciju obrane. Po već ustaljenom scenariju lokalni Srbi su uz svesrdnu pomoć JNA, prvo inscenirali sukobe, a potom preuzeli i vlast nad cijelom regijom. Veći dio Hrvata i Mađara bio je prisiljen napustiti Baranju, a preostali su bili izloženi stalnim pritiscima, prijetnjama, pljački i maltretiranju. Iseljavanje nersrpskog pučanstva nastavilo se stoga i nakon pada Baranje, pa čak i nakon što su u proljeće 1992. u Baranju stigle zaštitne snage UN. Procjenjuje se da je Baranju bilo prisiljeno napustiti najmanje 30 000 njezinih stanovnika, najviše Hrvata, znatan broj Mađara, ali i dio Srba koji nije pristao uz okupaciju. Okupacijska vlast ubrzano je u napuštene domove starosjedilaca naseljavala Srbe iz drugih krajeva. Do travnja 1992. u Baranju je naseljeno oko 10 000 Srba iz drugih dijelova Hrvatske, Bosne i Srbije. Narodnosna slika, registrirana popisom u proljeće 1991, time je prividno i privremeno promijenjena, a zapravo je počinjen masovni zločin kakvog Europa od 1945. nije zabilježila.

Izbor iz literature:

Bognar, A:

•(1990), *Geomorfologija Baranje*. Posebna izdanja Saveza geografskih društava Hrvatske, svezak 7. Zagreb.

•(1991), Razvojetničke strukture Baranje. *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, posebna izdanja Saveza geografskih društava Hrvatske, svezak 8, str. 293-315. Zagreb.

Bösendorfer, J:

•(1940), Nešto malo o našoj Baranji. Osijek.

•Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko dravskom interamnju. *Rad JAZU*, knjiga 286, Zagreb, 1952.

Klemenčić, M:

•(1991), Historijsko-geografska osnovica hrvatsko-mađarske granice. *Politička misao*, Vol XXVIII, no. 1, str. 182-191. Zagreb.

Rogić, V:

•(1983), Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske, *Geografski glasnik* 45, Zagreb

•(1986), Monografija "Tri stoljeća Belja" JAZU. Osijek.

BARANJA, HISTORICO-GEOGRAPHICAL REVIEW

Summary

Baranja is borderland of Croatia situated between the Danube and the Drava rivers and Croatia-Hungary boundary. The region is rich in natural resources for agriculture and always has had important position on comunicational directions. Therefore Baranja has always been attractive area population.

Up to 16th century populations had been influenced by rather frequent migrations: of Illirs, Huns, Avarians, Croats and Hungarians. In the post-Ottoman period the new migrations led to a very heterogeneos ethnical compositions. The region was populated by the Croats, Hungarians, Germans and Serbs. Such an ethnic composition remained until present-day, except that Germans after world War II were forced by the comunist regime to leave.

Althougth after 1945 the Croats were the most numerous among population of region, Baranja was claimed by Serbia. Due to that in 1991 Yugaslav (Serbian) Army occupied Baranja and after that almost all the Croats and Hungarians were expelled from region.

